

IRODALOM.

„*Politika*.“ Irta *Concha Győző*. Első kötet. Alkotmánytan. Ára 6 forint. Budapest. Az Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadása. 1895. XII+619 lap.

Nevezetes munka úgy terjedelménél, mint külső és belső elegantiájánál fogva — egy oly szerzőtől, kinek érdemei úgy a közigazgatási jog magyar irodalmában, mint egyáltalán tudományos politikai irodalmunkban, már a 60-as évek óta ismeretesek hazánkban. Midőn azt hangsúlyozzuk, hogy *belső elegantiájánál* fogva is nevezetes, a matematikusokra gondolunk, a kiknek épen „elegans“ formuláik azok, a melyek gyakran nem épen a legalkalmasabbak arra, hogy a szakirodalomban szerzőjüknek osztatlan elismerést biztosítsanak.

Pedig, tekintve az érdemteltjes, jeles szerzőt, nagyon szerettük volna, ha nem lett volna rá alkalom, hogy épen az ő munkája kapcsán jussanak eszünkbe a matematikusok elegans formulái. De hát mi nem tehetünk róla; nekünk csak az előtünk fekvő tényekkel lehet leszámolnunk.

Nevezetes egy munka ez — ismételve be kell ezt vallanunk. Nevezetes pedig főleg azért, mert a tudományos gondolkodásnak oly sajtószzerű alakja nyilatkozik meg benne, a minőt eddig magyar tudósnál nem tapasztaltunk; e mellett a nyugateurópai szakirodalomban nem mindennapi jártasságra vall. Kétségtelenül oly vonások, a melyek sokat ígérnek. A baj csak az, hogy a munkának előttünk fekvő kötete nagyjában véve — egyes részletektől eltekintve — nem az, a mit a munka címe mond, *nem* politika, azaz *politikai tudomány*, hanem egészen más valami. Hogy mi? Ez majd ki fog derülni jelen bírálatunk folyamán.

Különben e munka külső megjelenését tekintve, valódi eseményszámba mehet minálunk. 619 oldal és még csak az első kötet! Ekkora „*Politikát*“ még nem írtak és nem is bocsátottak közre Vörösmarty és Petőfi nyelvén. A *Kautz* is, a „*Politikai tudomány kézikönyve*“, meglehetősen jókora volt, de mindössze is egy kötet. *Concha* Győző „*Politikája*“ azonban túltesz nemcsak a *Kautz*-én, de még a német tudósok legnagyobb terjedelmű, hasontartalmú kézikönyvein is. - Ha így folytatja, mint a hogy megkezdte, hát akkor *Concha* tanár előttünk fekvő munkája nagyobb terjedelmű kell hogy legyen, mire befejezve lesz, mint *Zacchariae* „Negyven könyve az állanról“ („*Vierzig Bücher vom Staate*, 1839.). Legalább így fogná kivánni ezt a belső részarányosság követelménye.

Egyébként nemcsak terjedelemben, de a kiállítás díszes voltára nézve is messze fölülhalad e könyv mindent, a mit nálunk a tudományos kézikönyvek irodalma eddig fölmutathat.

A jó öreg *Karvassy* közhasznú tankönyve, a melyből a mi atyáink a politikát tanulták, úgy viszonylik a *Concha* kézikönyvéhez papír, nyomás és boríték dolgában, mint a régi „Kétpisztoló“-féle ház ahhoz a nagy bérpalotához viszonylanék, a mely azon a telken most elterül. Az igaz, az ára is jóval magasabb, mint a *Karvassyé* volt, sőt a több kötetre terjedő *Concha*-féle Politika legalább is három annyiba fog kerülni, mint a meennyibe az egy-kötetes *Kautz*-féle Politikai tudomány került. No de ez csak majd az egyetemi hallgatók szegény vagy legalább kevésbé vagyonos szüeleire fogna rászúlyosodhatni; épen ezért nem tehetvén föl még csak a legtávolabbról sem, hogy a szerző egy ily anyagi megterhelhetést mindenáron el ne kívánt volna háritani a szegényebb sorsú, tehetséges és szorgalmas egyetemi hallgatóktól, illetve azok szüleitől, határozottan azt kell tartanunk, hogy szerző, bár a politika tanára a budapesti egyetemen, jelen kiadványát, a „*Politiká*“-t mégsem azért írta, hogy az vezér-fonalul szolgáljon az ő egyetemi előadásaihoz, s tankönyvül a vizsgálatokra, szigorlatokra készülő egyetemi ifjúságnak.

Ámde mindezek merő külsőségek.

A főkérdés a mű szakirodalmi értéke.

Hát ha erről van szó, úgy a *Concha* „*Politiká*“-ját a legbehatóbb bírálatra érdemes kísérletnek kell neveznünk, mely egy figyelemreméltólag saját szerű írói individualitásra vall; a mnek

constatálásával egyúttal be kell vallanunk, hogy a *Concha* jelen kézikönyve több tekintetben, de különösen a szerzői önállóság tekintetében, határozottan fölötte áll a *Kautz* Gyula különben nagyérdemű „*Politikai tudomány*“-ának. De viszont van a *Kautz* könyvének is többrendbeli előnye, és különösen két előnye a *Concháé* fölött. Az egyik a jóval gazdagabb tartalom az *intézmények* ismertetésében; a másik előnye pedig az a rendkívül becses *bibliographiai* apparatus, a melylyel *Kautz* a maga szövegét jegyzetszerűleg folyton és szakadatlanul kíséri. Viszont azonban, ha teljesen egyenrangú szakolvasottsága daczára is kisebb bibliographiai apparatussal dolgozik is *Concha*, mint *Kautz*: azt is be kell ismernünk, hogy *Concha* sokkal behatóbban méltatgatja, sőt gyakran részletekbe mélyedőleg, sokkal tüzetesebb bírálatnak veti alá az általa idézett külföldi szakirodalmi műveket és ezek egyes elméleteit, mint a hogy ezt *Kautz* cselekszi. De ennek is megvan a maga nyitja.

A *Kautz*-féle bibliographiai jegyzetek oly útmutatást nyújtanak, a minőt valóban nem minden külföldi hírneves (hasontárgyú) kézikönyvből szerezhetni; igen, mert a *Kautz* munkája nem is akar egyéb lenni, mint egy minden ízében jóra való egyetemű vezérfonal; a *Concha* könyvének azonban magasabb ambíciói vannak. A mi igen természetes, miután a *Concha* jelen munkája szemlátomást egy hosszú évek során át hévteljes buzgalommal folytatott önálló gondolkodás eredménye, a mit *Kautz* — tekintve az ő kézikönyve tulajdonképeni föladatát — egyáltalán nem is vindicál magának.

A *Kautz* könyvében majdnem minden egyes tétel azon német, illetőleg francia szakíró sajátja is, a kit *Kautz* a legjobb hiszemmel irányadó tekintélynek ismer el az illető kérdésben; ezen tételek lelkiismeretes összböngészgetésében és nem kevésbé lelkiismeretes összeállításában legfőlebb egy vezérgondolat vezet *Kautzot*, az. hogy mint lehessen az arany középút — *juste milieu* — politikáját a lehető legplausibilisebb színben feltüntetni, a mi — miként már *Pulszky Ágost* is megjegyezte — (Budapesti Szemle, 1878.) nem épen a legszellemesebb theoria minden eshetőséggel szemben.

Concha szintén kölcsönöz. sűrűn kölcsönöz gondolatokat, eszméket, sőt tételeket is, de nagyjában véve mégis azt mondhatni, hogy *Conchának* saját rendszere, saját iránya és saját

felfogása van, és a hol nem sarkadzik önként természetes könynyedséggel a saját egyéni fölfogásából valami egyénileg jellemző új gondolat, ott az ő dialectikai ösztönzetének egész erőfeszítésével igyekszik mindenáron valamit mondani, a mit mások még nem mondtak, vagy pedig a már mások által elmondottat jobban kiköszörülve vagy jobban átszűrve elmondani, mint a hogy ezt mások elmondották volt.

És ez épen az, a mi a *Concha* könyvének nem válik mindig hasznára, mert az említett szellemi erőfeszítés vajmi gyakran csakis oly eredményeket hoz nála létre, a melyek hasonlíthatlanúl csekélyebb tudományos értékkel bírnak, mint a minő becszel bírt volna azon *intézmények* és *törvények* beható ismertetése, a melyeket ő jogtudós létére tényleg elhallgat, és talán csakis azért hallgat el, hogy annál nagyobb tért nyithasson fönebb említett módon való philosophálgatásának.

Ámde térjünk át a részletekre.

Szerző szembeszökő műgonddal írt Előszavában határozottan tiltakozik az ellen, hogy az ő jelen munkája *publicistikai* természetű; másfelől kijelenti azt is, hogy e munkájának „tárgya nem az *országolás* (sic) művészetének, hanem a nemzetenkint élő emberek együttléti és fejlődési törvényeinek tudománya“. Hogy nem publicistikai munka, azt készségesen elismerjük; sőt tekintve az első kötet tartalmát, még azt is el kell ismernünk, hogy tárgyánál fogva nem abba a tudományágha vág, melyet a német tudósok így szoktak nevezni, hogy „*Politik als Kunst*“. De hogy szerzőnek föntidézett kijelentése (Előszó V. l.) homlok-egyenest ellentétben áll azzal, a mit ugyancsak az „*Előszó*“ VIII. lapján az ő elméletének céljául kitűz: ez tagadhatatlan. Mert míg ott (az V. lapon) jelen munkájának tárgyául „a nemzetenkint élő emberek együttléti és *fejlődési* törvényeinek tudományát“ állapította meg: addig itt, a VIII. lapon szóról szóra a következő vallomást teszi: „Elméletemben az országlásnak együttléti, *nem fejlődési* jelenségeire van a fősúly fektetve, mert a *fejlődés*, az egymásután *törvényeit lehetetlen* megállapítani, mielőtt a vizsgált jelenség természete, az elemeinek együttlétének uralkodó szükségképesség *földerülve* nincs. Már pedig kétségtelen, hogy az állami élet alapjelenségei tekintetében *még igen sok* a földeríteni való“.

Nem e megjegyzését helytelenítjük, de méltán azt kérdez-

hetjük, hogy ha e megjegyzése helyes, a mint hogy helyes is, hát akkor ugyan hogy mondhatja szerző, mindjárt az ő Előszavának első mondatában, hogy jelen munkájának a tárgya „a nemzetenkint élő emberek együttléti és *fejldési törvényeinek* tudománya?“ Avagy talán a nemzetenkint élő emberek *fejldési törvényeiből* lehet „tudomány“-t csinálni már ma, midőn a szerző szerint „a fejlődés törvényeit *megállapítani lehetetlen*?“ (VIII. lap.)

„Munkám az *országglás* elemzését tűzi ki főczélul; de mivel az elemzés helyességét csak az bizonyítja, ha az elemzett dolog összjelenségeit magyarázni bírja, ép oly súlyt fektettem arra, hogy az elemek, az *egyes állami intézmények összefüggését, ható okát, célját* föltüntessem s így a rendszer munkámban nem egyedül a *megértés* könnyítésére szolgál, hanem magának a kutatott, megismerni kívánt dolognak képe, természete.“ Így szól szerző a VIII. lapon. És e mondataiban benne van csakugyan az ő egész munkájának „*képe*“, „*természete*“ is.

„*Országglás*“-ról beszélni folyvást, a nélkül, hogy megmondaná, hogy mit is ért hát tulajdonkép ezen legalább is furcsa szó alatt, ez nem annyira *államtudósra*, mint *állambölcsészre* vall szintűgy, mint az a körülmény is, miszerint az „*egyes állami intézmények összefüggését, ható okát és célját*“ igyekszik föltüntetni, a nélkül, hogy az egyes állami intézményeket kellő részletességgel, lehetőleg kimerítőleg minden ízökben ismertetné. Mert hogy ezt szerző nem cselekszi, erről meggyőződhetik bárki is, a ki e vaskos kötetet, mely pedig „*Alkotmánypolitika*“ címet visel, figyelmesen áttanulmányozza. De jellemzők szerző fentközölt enuntiatiójának végzavai is. (VIII. l.) Ezek is a *bölcsészre* valának mindenkifölött; mert ugyancsak kinyissa az az ember, a ki *nem philosophus*, az ő lelki szemeit, hogy a különbözetet a „*megértés megkönnyítésére szolgáló*“ „rendszer“ és a „magának a kutatott, megismerni kívánt dolognak *képét*“ nyújtó, „természetét“ bemutató írói törekvések közt föl tudja ismerni.

Szerző keblét hazafias hév tölti el, ez szép és tiszteletreméltó: de nem hiszszük, hogy szerzőnek azon nemes elhatározása, miszerint a „tudomány *magyar* érdekeinek“ „hódoljon első sorban“ (IX. l.) a legszerencsésebb megtestesülést nyerte volna jelen kötetében. Mert szerző oly különböző jelentőségű honfitársakat emleget, idéz, méltat egész komolyan, hogy az ember

szinte elcsodálkozik, kivált ha azt látja, hogy egészen jelentéktelen írókat épen annyira sző bele a maga hivatkozásaiba, mint valódi jeleseinket. Az igaz, hasonló értelemben járt el *Kautz* is azon kiadásában, az ő „Politikai tudományának“, a mely épen az 1875-iki fusio reményteljes idejében látott napvilágot. *Kautz* is egész komolyan emlegettetett, idézgetett *akkori* kiadásában mindenkit, ha csak egy-két hírlapi czikkeik révén is, mint hivatkozásra méltó politikusokat; de *Kautz* belátta ezen eljárásának helytelenységét, és már a következő kiadásában ismét szépecskén kihagyta az illetőket a szövegéből. Reméljük, hogy netáni második kiadásában szintígy fog majd eljárni *Concha* tanár is. Bizonyára nem fog hátrányára válni munkájának. Hanem abban igenis igazat adunk szerzőnek, hogy az „csakugyan megszegyenítő állapot reánk, hogy a külföld mellett, a hol egy *Fallmerayer*, *Schmidt Julian*, *Cherbuliez*, *Laboulaye*, *Bluntschli* az államtudomány legelső termékeivel együtt, s a legnagyobb részletességgel tárgyalták a *XIX. század uralkodó eszméit*, hazánkban 40 év alatt nem akadt *Eötvösnek*, mint állambölcselőnek, méltatója, és *Csengerynek* egy tárczáján, *Brassainak Eötvös* módszerét illető kritikáján, végül *Trefortnak* aphoristikus kísérletén kívül, mely a figyelmet újra *Eötvös* felé akarta terelni, egyedül *b. Kemény Gábor* és *Mocsáry Lajos* behatóbb dolgozatára mutathatnak, a kik azonban csakis nemzetiségi tanáival foglalkoztak“. (XXI. l.)

Most azonban jön ismét valami, a mi rikító színekkel ecseteli szerzőnek állambölcsészi hajlamait. „Tudom, tárgyalásom elvont, bonczoló módja nem fog helyeslésre találni, de ezen segíteni nem bírtam.“ Így nyilatkozik szerző egész őszintén. (XI.) Fogadja ezért legőszintébb részvétünket. De már csakis a legnagyobb mérvű sajnálkozással vehetjük tudomásul azon indoklását, a melylyel beigazolhatni véli, hogy hát miért nem volt képes ő — a tagadhatatlan szellemes jogtudós, és nem kevésbé tagadbatlanul buzgó, jeles olvasottságú politikus — ezen az önalkotta állapoton segíteni. Szerző ezt ímígyen okolja meg: „Az *országulás* (!) jelenségeinek kutatásában az a nehézség, hogy a *köznek* (!) számtalan erőből, különböző szálakból alakult *szövedékében* (!) ki kell gombolyítani, el kell szigetelni tudni az *országgló* (!) *szálakat*, a mi csak erős értelmi elvonás mellett lehetséges. A feladat abban áll, hogy az állami élet jelenségeit legegyszerűbb elemeikre vezessük vissza, azaz a közélet hasz-

nála politikai *kitételek* helyére, a melyek *oldatlan állapotban* jelzik a jelenségeket, ezek elemeit tegyük, a mi szükségkép idegenszerű lesz a *közjog*, a *sajtó*, a *politikai szónoklat* szintetikus frazeológiájához szokott olvasóra.“ (XI. l.) Bizony idegenszerű ez mi ránk nézve is, a kik még mindig nem bírtuk megérteni, hogy hát mit is ért szerző tulajdonkép az „*országglás*“, meg az „*országgló szálak*“ alatt? Kíváncsiak lennénk, hogy ugyan hogy fejezné ki szerző nemcsak az *országglást*, meg az *országgló szálakat*, hanem imént közölt egész indokolá-át francziául, angolul, vagy akár csak németül is? Mi teljességgel nem bírtuk megérteni, hogy hogyan lehet ily fejtegetésbe ereszkedni, egy oly munkában, melynek ez a czíme, hogy „*Politika*“!

Igen ám, de szerzőnek már magáról a *Politikáról* is egészen más fogalma van, mint a mely fogalmak az államtudományi irodalomban valaha e tárgyról ismeretesek voltak. Igaz, meghatározást a *Politikáról* szerző nem ad, csak sejteni enged, hogy mit értünk alatta. „A *politika* a nemzetekkel, mint életüket irányzó személyekkel foglalkozik. Minthogy azonban a nemzetek élete éppen úgy áll a más nemzetekre, mint saját elemeikre gyakorolt, illetve ezektől szenvedett befolyásokból, a politikának körébe kell vonnia az egész emberiségnek és az egyéneknek életét is ez irányzás szempontjából. Az egész emberiségnek életét mint a nemzetek összességének lévén realitása, a politika másodsorban az emberiség életének is a tudománya, a mennyiben az emberiség eszméjét és ennek az egyes nemzetek által való befolyásoltatását szükségkép magában foglalja. Minthogy továbbá az egyes ember egyéni léte nemzetéhez kötött, a politika az egyéniség életének legfőbb elemeit szintén felleli.“ (1. l.)

Mindezekből természetesen még mindig nem tudjuk meg, hogy mi is hát tulajdonkép az a „*politika*“? Legfőlebb csak sejthetjük, hogy mit akar szerző a *politika* alatt voltaképen érteni; de e sejtelmünk közepette meg azután, azt kell kérdeznünk szerzőtől, hogy: ugyan kérem, „*Politika*“-e ez? Avagy pedig elvont bölcsekedés az *összes emberi társadalom* fölött?

De ha nem mondta meg szerző, hogy mit értsünk az „*országglás*“ és az „*országglási szálak*“ alatt: azt talán csak mégis megtaláljuk az ő 619 lapnyi vaskos kötetében, még pedig

az ő művének *első*, tehát rendszeres, fogalommeghatározó bevezetésre hivatott kötetében, hogy hogyan határozza meg szerző az állam fogalmát?

Hát szerző, miután 175 lapon át szorgalmasan végig bölcsekedik a politikáról, az „országolás és egyéb emberi életjelenségek“-ről, s ezen kereten belül az „ember világaról“, az „emberi élet alanyai“-ról, majd pedig az „emberiség élete“ czimén a „világállam“-ról, a „világbéké“-ről és az „egyén élete“ czimén az „érdek és felebaráti szeretet viszonyá“-ról, a „conservatív és liberális elvek értéké“-ről, a „birtokról, mint az osztálytagosulás alapjá“-ról, a „rendek“-ről és „osztályok“-ról — még mielőtt az állam fogalmát meghatározni még csak meg is kísérlette volna, végre a 190. lapon rákezd egy fejtegetésre, a melynek eredményekép azután a 192. és 193. lapon ekként domborítja ki az állam fogalmát: „A nemzet önmagát irányzó állapotában, azaz szabadságában (!) állam. Az állam így felfogva, az erkölcsi világnak az az alakulata, a melyben az emberiségnek valamely töle sajátos tulajdonságok által különváló része, bizonyos földterületen személységgé emelkedve, az ember eszméjét különös (!) alakban saját öntudatos akaratával és külső (!) hatalmával valósítja meg, az egyes emberi czélok, illetve közületek (!) összhangzó irányása által.“

Ez tehát a meghatározás, a mely az államot bizonyos föltételek alatt magával a „nemzet“ fogalmával azonosítja. Már dr. Bokor József kimutatta az általa szerkesztett „*Philosophiai Szemlé*“-ben, hogy hová vezet az, ha az államot a meghatározásban a *nemzettel* azonosítjuk! Nem valamely külföldi tudósra, pl. az államfogalom meghatározásainak történetével tüzetesen foglalkozó Rottenburgra vagy Funck Brentanóra hivatkozunk ezúttal, de hazánkiára, dr. Bokor Józsefre, már csak azon okból is, mert maga Concha hévteljes emphasissal hangsúlyozza, hogy „addig bizonyosan nem lesz erős, szervezett magyar tudomány, míg saját íróinkkal behatóan nem foglalkozunk, saját gondolatvilágunk szervezesebb összefüggését meg nem teremjük, miután a tudomány nem egyes emberek szétszórt gondolatainak gyűjteménye, hanem hosszú történelmi sorozatban következő nemzedékek egymásra ható gondolkodó tevékenységének az egésze“. (Előszó IX. l.) Azt hisszük tehát, hogy Concha csakis a saját szerzői programjának tett volna eleget, ha dr. Bokor József hazánk-

fiának a „*Philosophiai Szemlé*“-ben közzétett fejtegetéseivel szemben határozott állást foglalt és *Bokor* érvelését megczáfolta, vagy pedig annak meggyőző erejét belátván, tartózkodott volna az „*állam*“ fogalmának meghatározását olyképp megkísérteni, mint a hogy ezt a budapesti egyetem buzgalomtelt politika-tanára e művében tényleg megkísérteni jónak látta.

De tett *Concha* egy másik kísérletet is az állam fogalmának meghatározására ugyanebben a művében, még pedig a 188. lapon. Itt azt mondja *Concha*, hogy „Az állam az ember egyetemes eszméjének megvalósulása öntudatos személyiséget alkotó nemzetnek irányzó, országló tevékenysége által“.

E szerint *Concha* három meghatározást ad az *állam* fogalmáról, a melyek közül mind a háromban más a *genus proximum*. Az egyikben maga a „*nemzet*“, a másikkban „*az erkölcsi világnak bizonyos alakulata*“, a harmadikban pedig az „*ember egyetemes eszméjének megvalósulása*“ a *genus proximum*.

E három meghatározás közül az első némi *államtudományi* zamattal bír ugyan, de már alapjában teljesen el van hibázva; a két utóbbi meghatározás pedig oly messze esik az *államtudománytól*, mint a politika a metaphysikától, vagy legalább is az etikától. Ez utóbbiakkal tehát teljesen fölösleges foglalkoznia a komoly bírálóknak; legfőlebb annyit jegyezhetünk meg, hogy e két utóbbi meghatározási kísérletből is kitéunik, miszerint a *Concha* előttünk fekvő könyve *nem politika*, hanem — miként már fentebb is mondtunk — egészen *más* valami. Az első meghatározási kísérletére azonban — mely szerint az *állam* nem egyéb, mint „*a nemzet önmagát irányzó állapotában, azaz szabadságában*“ — mégis lehetetlen egy-két érdemleges megjegyzést is nem tennünk.

Nem *Concha* az első, a ki az állam meghatározásához a „*nemzet*“ fogalmát állítja föl *genus proximum*úl. Maga a még mindig leginkább közkezen forgó államtani kézikönyv nagyérdemű szerzője, a néhány év előtt elhalt *Bluntschli* is adott egy terjedelmesebb meghatározása mellett egy rövidebb meghatározást, a melyhez úgy viszonylik a *Concha* nemzet-es meghatározása, mint a csirke a tyúktojás szikcsirájához. „*Der Staat ist die politisch organisirte Volksperson eines bestimmten Landes*“ — „Az állam a politikailag megszervezett népszemélye valamely meghatározott

országának“. ¹ Megjegyzendő, hogy *Bluntschli* a „*Volk*“ alatt ugyanazt érti, a mit más írók többnyire a *nemzet*. vagyis a „*Nation*“ alatt értenek. *Bluntschli* ezen meghatározásában van még bizonyos jogászias mozzanat, mely az „*állam*“ fogalmát a „*nemzet*“ fogalmától lényegileg megkülönbözteti: de a *Concha* meghatározásából hiányzik ez a mozzanat; hisz az „*önmagát irányzó állapota*“, „*azaz szabadsága*“ a „*nemzetnek*“ még csak annyira sem különbözteti meg az *államot* a nemzettől, mint a *Bluntschli* által hangsúlyozott „*politisch organisirte Volksperson*“ fogalma. Azután *Bluntschli* hozzáteszi: „*eines bestinmen Landes*“. A meghatározás ezen eleme is hiányzik a *Concha* államának meghatározásából. Így tehát a *Concha* államának fogalma = a *nemzet* fogalmával, azon egyetlen föltétel alatt, hogy t. i. a *nemzet* „*önmagát irányzó állapotában, azaz szabadságában van*“.

Nó már egy ilyen meghatározása az *állam* fogalmának lehet bölcsészetileg nagyon szellemdús és nagyon eredeti, de tény, hogy nem *államtudományi* kézikönyvbe való. Ezt fogja magában minden szakértő gondolni, és még inkább föl fogja e meghatározás tarthatatlanságát ismerni, ha megtudja, hogy minő meghatározást ad *Concha* a „*nemzet*“ ről ugyane munkájában. A 63. lapon ezt mondja szerző: „*Nemzet* alatt öntudatos akaratú s cselekedni bíró oly emberi *közületet* (sic) értünk, melynek az egyetemes emberiről sajátos *eszméje*, e sajátosságnak az *emberiségre értéke* van, s azt a maga öntudatos erejével valósítja“.

Tehát „*közület*“ a *nemzet* a *Concha* elmélete, illetve meghatározása szeriut. Hogy mit ért *Concha* a „*közület*“ alatt, ezt megtudjuk a 34. lapon, a hol így szól: „A végtelennek, a szelleminek egyetemes érvényre jutása a véges fölött, akár mint teljes legyőzős, akár mint átalakítás, önelhatározó. öntudatos ténykedés által teszi ki az emberi életet, a melyet egyesek és *közületek*, azaz *természetes* egyének és ilyenek kapcsolatából álló *lelki egészek* élnek“. E szeriut „*közület*“ alatt a természetes egyének kapcsolatából álló lelki egészt kívánja értetni szerző, a ki azonban e meghatározás után nyomban constatálja, hogy van ám a világon nemcsak *közület*, de *köz* is, és hogy ez utóbbi korántsem tévesztendő össze amazzal; mert hát: „A *közben* is egyének az élet organumai, de éppen csak organumok, tagok, nem többé független, bevégzett lények, a minők egyéni külön céljaikra“ (34. l.)

¹ Allgemeine Staatslehre. 24. l.

Tessék már most ebből tisztán, világosan megérteni, hogy mi a „nemzet“ és ennek folytán mi az „állam“?

De legyünk lelkiismeretesek lehetőleg minden irányban szerző szellemes elmélkedéseivel, illetve meghatározásaival szemben. Ne hallgassuk el azt se, hogy miként határozza meg szerző a „nép“ fogalmát, ellentétben a „nemzet“ fogalmával. Talán a „nép“ fogalmának meghatározásából jobban meg fogjuk érthetni a „nemzet“ s ennek folytán az „állam“ fogalmát, mint a „közület“-ből, meg a „köz“-ből.

„Az emberiség nem egyes, természetes egyéneknek, hanem a föld színének alakulása, közös testi-lelki tulajdonok következtében elkülönült egyéncsoportoknak, népeknek kapcsolata.“ (66. l.)
 „A nép az emberinek sajátos megjelenése benső kapcsolatokkal összefűzött egyéncsoportban, mely sajátosságnak öntudatos vagy öntudatlan, erős vagy gyenge, az emberiségre értékes vagy értéktelen volta szerint marad a nép nép, vagy emelkedik nemzetté.“ (68. l.)

Álljunk csak meg egy kissé. Jellemző ugyan, hogy szerző a nép alatt nem egyéncsoportot ért, hanem az emberinek „sajátos megjelenését — az egyéncsoportban“; no de ne törődjünk ezzel, hisz szerző minden lépten-nyomon elárulja, miszerint gyönyörű olvasottsága daczára élethalálra ragaszkodik a „Gemeine“ meg a „Gemeinwesen“ közti különbség fölött töprengő német tudósok abstract nyelvezetéhez, — ne törődjünk most mi ezzel, hanem mondjuk ki nyiltan, hogy mit is ért hát *Concha* voltaképen a „nép“ alatt a mi nézetünk szerint?

A „nemzetiség“-et érti alatta tulajdonképen, azaz hogy ugyanazt érti alatta, a mit az államtudomány újabb színvonalán a „nemzetiség“ alatt szoktak a szakemberek érteni, érti pedig ezt alatta, a nélkül, hogy saját maga észrevenné. Itt-ott azonban oly módon fejezi ki magát, mintha a „Völkerschaft“ fogalma lebegne csakis az ő szemei előtt, midőn a „nép“-ről beszél. Nem csoda azután, ha a „nemzetiség“ fogalmáról nem bír adni oly meghatározást, a melyből kiviláglanék az a lényeges különbség, a mely a nemzet és a „nemzetiség“ fogalma közt a tudomány mai állása szerint főforog.

De a nemzet fogalmát most már, miután a „nép“ fogalmáról szóló meghatározását ismerjük, még kevésbbé vagyunk képesek megérteni, mint annakelőtte. Hogy ez így van, azt

hiszem, keserűen fogják tapasztalni mindazok, a kik államtudományukat a *Concha* jelen munkájából lesznek kénytelenek meríteni; és minthogy az *állam* *Concha* szerint = „*nemzet a szabadságában*“: alig hiszem, hogy legyen ember, a ki, ha még eddig nem tudta, hogy mi az *állam*, a *Concha* könyvéből tiszta világos fogalmat legyen képes magának alkotni az „*állam*“ felől; ha pedig tudta, hogy mi az *állam*, még mielőtt e könyvet a kezébe vette: alig hiszem, hogy az ilyen ember e könyv át tanulmányozása folytán e fogalmában meg ne zavarodjék.

Annak illusztrálására, hogy szerző mit tart „*Politiká*“-nak, álljanak itt következő bevezető elmékedései azon 30. §-ából, melynek ez a címe: „*A felebaráti szeretet*“. Fölösleges tán kijelentnünk, hogy efélet még eddigelé nem olvastunk semmiféle angol, franczia, német vagy olasz „*Politiká*“-ban.

„Az emberi egyénben — mondja *Concha* — midőn önmagát, érdekét, mindenáron és minden módon érvényre emelni törekszik, szellemisége hat, melynélfogva egyéni létét kiterjeszteni, korlátoltságából kiemelni s a kívül levőt magának alárendelni törekszik, csakhogy szellemiségét (sic) a maga különös *véges énjének* (sic) *alzatához* (sic), egyéniségéhez fűzve bírja *egyedül képzelni* (sic). Önző érdekének szertelen érvényesítésében az ember sokkal rosszabb, mint az állat, mely léte *közvetlen* (sic) fentartásán túl *nem érvényesíti egyéniségét*. Az embernek ez az *erkölcsi gonoszsága* azonban magasabb *végtelen* (sic) lényegének (sic) nyilvánulása; az állat csak azért jobb, mert *valója* teljesen meghatározott (!), míg az ember jóban, rosszban önmagát meghatározni bíró lény.“ (109. l.) De ne folytassuk szerzőnek ezen mélységes elmékedéseit, sőt még csak azt se kérdezzük szerzőtől, hogy vajjon ismer-e hát olyfajta „*gonoszságot*“, a mely nem lenne egyúttal — miként ő magát kifejezi — „*erkölcsi gonoszság*“ is egyúttal, hanem pl. *matematikai, physikai, metaphysikai, geographiai, vagy aesthetikai gonoszság* — csupán? Mondom, még csak ezt se kérdezzük szerzőtől, hanem vegyük szemügyre csak azt az eredményt, a melyet szerző minde fejtegetéseiből utóvégre is levonni jónak lát az ő „*Politika*“ című munkájában.

Hát a végeredmény ekként hangzik: „Csak a munkás felebaráti szeretet teszi a köznek egyetemes fejlődését lehetségessé. ezért nem lehet az *emberi művelődést a keresztény világlétfogástól*

elváltan képzelni, minthogy ennek központja a felebaráti szeretet". (110. l.)

Hát hiszen mindez nagyon szép dolog és a mai hitetlen, tudományos világban csak becsületére válik a buzgó szerzőnek, hogy ezt ily bátran ki is meri mondani. Ámde, ha már ily nagy feneket kívánt keríteni a dolognak, vajjon nem sokkal inkább beillett volna-e ezen keresztény-socialistikus zamatú elmélkedése, ha azt igyekezett volna kimutatni, hogy az emberi művelődést és ennélfogya a „köz” állandó és nemes forrásából csergedező nagy érdekeit, a felebaráti szeretetben gyökerező keresztény világfelfogás már csak azért is hathatósabban képes előmozdítani, mert keresztény felfogás nélkül valódi felebaráti szeretet, e nélkül pedig valódi jogegyenlőség nem képzelhető, valódi jogegyenlőség nélkül pedig az emberi művelődés sem lehet a szó komolyabb értelmében egyetemes, a mint ezt a *kasztrendszeren* alapuló aegypti, babyloniai, hindu stb. művelődés fejlődése minden nyomon szemlélhetővé is teszi.

Az *osztályok* és *rendek*, valamint egyáltalán a társadalmi, illetve állampolgári *tagoltság* is tüzetesen foglalkoztatják szerzőt, a mi természetes is, mert hisz mindezek csakugyan beletartoznak már a „*Politika*” keretébe. Sajnálattal vesszük azonban észre, hogy szerző e kérdésekben is inkább bölcseleksedik, mint államtudományt űz és pozitív ismereteket nagyon sovány adagokban nyújt a műve előrehaladottabb tanítványainak, kivált ha ezek amúgy sem tájékozatlanok az összehasonlító jogudománynak idevonatkozó ágában.

Fejtegetései e téren merőben általánosságokban mozognak, de még ezen általánosságok kifejtésében sem jut az ő elmélete mindig államtudományilag kellő szabatosságra, sőt nem ritkán még tudományosan megállhatóknak sem mondhatók az ő nagy buzgalommal, szemlátomást izzasztó fejtöréssel kieszelt egyetemlegiesítései. Miért? Nem mintha az értelmi erő, vagy a szak-képzettség lenne fogyatékos a tudós és szellemes, fáradhatatlan szerzőben; de csakis azért, mert ismét felül a német tekintélyeknek, s ezek alaptételeiből indulván ki, ide-oda eszmélkedik, okoskodik, de helyes irányban egyáltalán nem képes — a *német* befolyás alatt — haladni, még kevésbé célhoz jutni.

Példa erre mindjárt az ő 42. §-a, mely a kétségbeejtőleg *németes* címet viseli: „A *közület* (!) tagosulása karok (sic) és

rendek szerint". Ez a kifejezés: „karok“ (sic) a magyar, illetve a spanyol államjogra („brazos“) emlékeztet; ámde ez csak merő külsőség, zsinóros diszitmény itt. A dolog lényegére nézve ez az egész elmélkedése annyira németes, hogy az ember szinte látja a „lehrzüchtig“ német egyetemi tanárt, Gareist, mellette, a mint ez az ő „Allgemeines Staatsrecht“-je számára kiizzadja azt a definitiót, a melyet azután a rendiségnek örök időkre szóló beigazolására a lehető legloyalisabb kétértelműséggel értékesíthet is a Marquardsen-féle gyűjteményes munkában. Halljuk csak, mit mond a német tudós, Gareis, az ő „Allgemeines Staatsrecht“-jében a „rend“ („Stand“) fogalmáról? Az „Allg. Staatsrecht“ 753. lapján így kezdi rá Gareis tanár: „Diejenigen Personen, deren Lebensverhältnisse äusserlich ähnlich sind, bilden einen Stand“. És mit mond Concha? a mi derék, tudós és szellemes jó magyar Conchánk? Azt mondja, hogy „a karok és rendek nem egyebek, mint az egyenlő munkájú, az egyhivatású egyének szoros összefüggésű csoportja“. (143. l.) Magyarizáltak látszik tehát egy kissé a Gareis-féle hagyományos német fölfogás a mi Conchánk fölfogásában a „karok és rendek“ műszavának alkalmazása folytán: de csak látszik; voltaképen nem magyar ez a meghatározás, és nem is felel meg a valóságnak. Mert hát Concha ugyane §-ában a „munkások rendjé“-t hozza föl első sorban (145. l.) és nyomban rá az „értelmiség“ (intelligentia, honoratiorok) rendjét (145. l.); de hát az Isten szerelméért, mi közülük van pl. mindjárt a magyar (1848 előtti) rendi államjog szerint akár a munkásoknak, akár a „honoratiorok“-nak a „karok és rendek“-hez? Nem hiszszük, hogy meg ne csóválja a fejét erre az érdemdús egri jogtanár, Kiss István, a ki pedig ugyan-csak szívósan ragaszkodik a régi rendi magyar felfogáshoz még manap is az ő magyar közjogot tárgyzó munkájában; de egyáltalán is lehetetlen, hogy valaki, a ki a magyar államjogot, akár a most érvényben levőt, akár az 1848 előtti rendi államjogunkat szem előtt tartja, beleérthesse akár a „munkások“-at, akár a „honoratiorok“-at a „karok és rendek“ fogalmába. De hát melyik az az állam akár a multban, akár a jelenben, a mely állam közjogának szempontjából jogosítva érezhetné magát szerzőnk a „munkások“-at és a „honoratiorok“-at a „karok és rendek“ közé odasorozni? Szerzőnk e téves eljárásának nyitja beviláglik mindjárt első pillanatra. Német tantételtől indult ki és csak azután

igyekezett az ő elmékedését magyarossá tenni az ősmagyar zamatú „karok és rendek“ műszók könyörtelen alkalmazása által.

Szerzőnk egyébként így folytatja: „A munka különböző minősége teszi az alapját egyrészt a *közrendűek* (sic), polgárok (sic), másrészt a *tisztviselők*, hivatalbeliek megkülönböztetésének. E megkülönböztetés értelme az, vajjon a folytatott munka az *összesség* (sic) különös megbízásából, valamely magasabb hatalom akaratából vagy az egyesek önkéntes ténykedéséből ered-e“? (145. l.) Pár sorral fölnebb mint külön rendet különböztette meg szerzőnk az „*értelmiség*“-et, vagyis a „*honoratiorok*“-at a *munkásoktól*; azt ugyan nem mondja ki nyíltan, hogy a *munkások* is *közrendűek*: de lehetetlen, hogy szerző a „*közrendűek*“ közé ne számítsa a „*munkások*“-at is. Igen, de néhány sorral alább meg azt mondja, hogy az egyesnek önkéntes vagy nem önkéntes ténykedéséből eredő munka teszi az alapját a „*közrendűek*“ és a „*tisztviselők, hivatalbeliek*“ megkülönböztetésének.

Mi következne már most szerző ezen fejtegetéseiből? Nem csekélyebb dolog, mint az, hogy a *nem* hivatalos állásban működő, gyakorló *orvosok, mérnökök, építészek, tanárok, tudósok, művészek, sőt ügyvédek* nem tartoznak az *értelmiség, a honoratiorok* közé, hanem a *közrendűek* közé; de már a *hivatalszolgák, hajdúk, éjjeli őrök* („*bakterek*“) fölötté állanak a „*közrendűek*“-nek, és föltétlenül a „*tisztviselők*“ rendjébe, tehát egy határozottan fensőbb „*rend*“-be, szerző értelmében a „*karok és rendek*“ fensőbb kategóriájába sorozandók: mert míg a *nem* hivatalos állásban működő *tudósok, orvosok, mérnökök* csakis az „*egyesnek önkéntes ténykedéséből*“ eredő munkát végeznek, addig a *hivatalszolgák, hajdúk és bakterek* „*valamely magasabb hatalom akaratából*“, vagy pedig az „*összesség különös megbízásából*“ eredő munkát folytatnak.

Várva várjuk, hogy majd csak helyreüti valahogy utólag e csorbát az ő elméletében. Hasztalan várjuk; szerző nyomban e fejtegetéséből *Platonra* ugrik vissza, hogy ezen görög bölcsésznek elméletét azon „*ősi német rend* (!) megkülönböztetéssel“ igazolja be, mely a „*Lehr-, Nähr- és Wahrstand-* (!) féle elnevezésben ismeretes“. (145. l.) No, hogy ez a „*Lehr-, Nähr- und Wehrstand*“ *rendi* megkülönbözteteskép szerepelt volna az „*ősi németek*“-nél: ezt alig tudná *Petz* vagy *Georg Waitz*, vagy akár *Gierke* is kimutatni. Vagy hogy szerzőnk példáját követve, effé-

lékkel foglalkozó magyar tudósra is hivatkozunk, alig hiszem, hogy *Timon Ákos* képes lenne szerzőnk ezen állításának helyességét bevilágítóvá tenni.

Kevésbé kifogásolható lenne az, a mit szerző a 153. lapon (44. §. A különböző karok és rendek) hallat, ha tudós szerzőnk kissé szabatosabban alkalmazná a műszókat és a főnforgó tárgyhoz mértén logikaibb összefüggésbe igyekezett volna hozni az ő elegans irályfordulatait: „A *rendek* különbsége csak a munkamegosztási elv, vagyis *állásuk* jogcímének egyidejű figyelembevételével merítették ki, s e szempontból alakulnak a születési, patrimonialis rendek (*földbirtokos* (?) *nemesség*, *városi patriciatús*, parasztság), *hivatási rendek* (papság, tudós testületek, orvosi, ügyvédi karok), *hivatalnoki rendek* (!) (katonatiszti karok, bírák, országos és helyi tisztviselők). Hogy mennyire nem szabatos műnyelvet ír itt szerzőnk, mutatja a „*földbirtokos*“ kategória akkor, midőn „*születési*“, „*patrimonialis*“ rendekről beszél, a „*nemesség*“ mellett. Hisz földbirtokosok óriási nagy számmal léteznek ma már minden államban, a nélkül, hogy egyúttal *nemesek* is lennének; viszont *nemesek* óriás számban csizmadiáskodnak pl. hazánkban is századok óta, a nélkül, hogy földbirtokuk lenne. Itt is az vezette bele ebbe a laza műnyelvezetbe szerzőnket, hogy oly német írók tantételeiből indult ki, a kik meg oly mesterek tantételeire esküsznek, a mely mestereik még a régi német viszonyokat tartották szem előtt, a feudalismusból alig még kikieczmergett német államok viszonyait, a mely államokban az aránylag amúgy is csekély számú „*Adel*“ rendszerint alig volt képzeltető földbirtok nélkül.

Az sincs alaposan kifejezve, a mit Concha ugyancsak a 153. lapon a föntebbiek kapcsán mond, midőn így ír: „Végül a *vagyon nagysága* szerint is alakulnak *rendek*, és pedig a *főrend*, a *gentry*, a *polgárság*, a *köz nép* (sic), a mely *rendi* tagozat azonban csak a *vagyon nagysága* következtében keletkező osztálytagozat elemzése után érthető“.

Ebben az alineában nagyon sok a kifogásolandó. Először is az, hogy a *vagyon nagyságára* csakis azt az osztályzatot alapíthatni ma már, hogy *nagy* adófizető (nagybirtokos, bankár, nyereskedő, gyáros, nagyvállalkozó stb.); középadófizető, vagy röviden *középosztály* (középföldbirtokos stb.), kisbirtokos, kisnyereskedő, kisiparos stb., továbbá *vagyontalan munkásosztály*, —

*proletariat*us Ilyen fajta tagoltságot lehet a „*vagyon nagyságának*“ szempontjából constataálni; de ezek *nem rendek*, ép annyira nem rendek, mint a hogy *nem rendek* azok, a melyeket szerző itt fölhoz, még pedig a *vagyon nagysága* szerint sem azok; mert vannak *főrendiek*, a kiknek hasonlíthatlanul csekélyebb vagyonuk van, mint számos „*gentry*“-belinek vagy „*polgárnak*“; azután a „*gentry*“-beliek között vannak milliomosok, százezresek, párszortizezresek, sőt vannak nálunk minden kétségen fölül „*gentry*“-számba menő egyének, a kiknek az egész vagyonértékök (nem csupán „*activ*“ vagyonértékök, de összes *néveleges* vagyonértékök) legfőlebb annyit tesz ki, mint a mennyi egy-egy *oláh bányabirtokos parasztnak*, vagy *bánati sváb parasztnak* a biztos évi jövedelme.

Másodszer kifogásolható az, hogy *rendnek* nevezi *Concha* a *gentryt*, holott az még *Angliában* sem rend, pedig a mi embereink az ő *gentrys* ambíciójukat erre a téves fogalomra alapították csupán, midőn magukat mint előkelő származású köznemes, magasabb műveltségű és jelentékenyebb vagyonú, azaz nagybirtokos, vagy legalább is középbirtokos földbirtokosokat fölfelé a mi „*noblesse-titrée*“-nktől, „*nobility*“-nktől, vagyis a magyar hercegek, grófok és bárók társadalmi rétegétől, lefelé pedig a csekélyebb műveltségű, de vagyonos birtokosoktól, vagy viszont a vagyon nélküli, habár talán tanult és művelt köznemesektől megkülönböztetendő állásban akarták társadalmilag érvényre juttatni. Azóta persze kiterjesztették magukra ezt az államjogilag semmiféle jogosultsággal bíró „*gentry*“ jelzőt még azok is, a kik nagyhirtelen fölgazdagodott nem-nemes birtokosok, bérlők magasabb tanfolyamot nem végzett és társadalmi műveltséggel sem bíró gyermekei, meg azok is, a kik nemes származásuk daczára nagyon csekély műveltséggel, nagyon kevés tanultsággal és még ennél is csekélyebb vagyonkával bírnak, és a kiket faluhelyen hagyományos szójárás szerint úgy hívnak, hogy „*gyenge ténsurak*“. Hogy egy ennyire *ruganyos* jelentőségű kifejezésből hogy volt képes *Concha* „*rendet*“ constituálni, még pedig „*a vagyon nagysága*“ szerinti *rendet* constituálni: ez valóban érthetetlennek látszik előttünk.

Harmadszer kifogásolandó az is, hogy szerző ugyanezen alineában a „*vagyon nagysága*“ szerinti „*rendek*“ közé számítja a „*polgárságot*“ is, meg a „*köznép*“-et is.

Ugyan, kérem, mi ez? Ha szerző németek számára írta

volna meg a maga „*Politiká*“-ját pl. 1847-ben, a még érintetlenül *rendi* tagoltságú Porosz-, Bajor- vagy Szászországon és a *polgárságot* németül „*Bürgerstand*“-nak nevezte volna: akkor helyesen járt volna el; de *Concha* 1894-ben tette közzé a maga „*Politiká*“-ját magyarok számára; ugyan kiket érthet ő tehát a „*polgárok*“ mint rend alatt? Az *állampolgárokat* bizonyára nemi, mert ezek, mint ilyenek, nem képeznek *rendet*; az 1848 előtti „*városi polgárok*“-at sem, mert ezek, mint ilyenek, létezni, az 1848-diki törvényhozás folytán már megszűntek; különben is *Concha* ugyane helyütt „*városi patriciatus*“-nak nevezi azok összességét; de nem értheti *Concha* a „*polgárok*“ alatt az összes *nem-nemes* magyar honosokat sem, mert hisz ebbe beletartoznék az is, a mit ő, *Concha*, ugyanitt „*köznépnek*“ nevez, és ezt a „*köznépet*“ mint „*rendet*“, élesen megkülönbözteti a „*polgárság*“-tól mint *rendtől* (153. l. s köv.). Valószínűség szerint azon *városi nem-nemes* lakosságra gondolt, a melynek tagjai magukat hagyományos szokás szerint „*polgárok*“-nak szokják nevezni, ellentétben a parasztokkal, napszámosokkal stb. Igen ám, de ez a körülmény csak nem szolgálhat alapul egy tudományos elméletnek, melyet szerzője első sorban *magyar* tanulmányozók számára állít föl; hisz épen nálunk, Magyarországon nevezgetik magukat 1848 óta, a régi *parasztok*, vagyis fölszabadult földművesek is „*polgárok*“-nak.

Öszintén sajnáljuk, hogy szerzőt ily tarthatatlan fejtegetésekbe és kifejezésekbe bonyolította belé a *német* Staatsphilosophok és Staatsrechtlehrek tanaiból és kifejezéseiből kiinduló fölfogás!

Egyébként a német tudósok ilyen forma elméletei és kifejezései még érthetők, már csak azon többféle jelentőségnél fogva is, melylyel a „*Stand*“ szó a német nyelvben egyáltalán bír Igen, mert a német nemcsak azt érti a „*Stand*“ alatt, a mit mi „*Rend*“-nek nevezünk és a mit „*Ordo*“-nak, „*Ordre*“-nek, „*Order*“-nek stb. neveztek Európaszerte; vagyis a német nemcsak *államjogi* fogalmat ért alatta, hanem ért alatta *társadalmi állást* is, mely bizonyos kenyérkereseti foglalkozást élethivatásszerűleg űz; ily értelemben használja a német még e szókat is, mint: „*Bäckerstand*“, „*Schusterstand*“, „*Schneiderstand*“ stb. Ámde hogy miként bonyolódhatott bele a jeles magyar jogtudós, *Concha* ebbe a németnyelvi specialitásba annyira, hogy egy egész

elméletet építsen rá erre a németnyelvi specialitásra; ezt csak sajnálattal vehetjük tudomásul, de teljességgel nem bírjuk megérteni, és ugyan annyival inkább nem, minthogy már Előszavában is oly lelkesen hangsúlyozta *Concha*, miszerint e műve megírásánál az ő célja az volt, hogy a „gondolkodásnak a magyar irodalomban, közéletben szétszórt irányait, egyes darabjait gyűjtögetve, méltatva a magyar tudomány önálló világának erőteljesebb formálódásához az utat tehetsége szerint egyengesse”. (Előszó IX. 1)

A mit szerző a 160-tól a 184-dikig a különböző „*Osztályok*”-ról s ezeknek a „*Rendek*”-hez való viszonyáról stb. elmond, ez még csak jobban megerősíthet bennünket azon ítéletünkben, melyet csak imént a „*Karok és Rendek*”-re vonatkozó fejtegetéseiről mondtunk. Azt helyesen cselekedte szerző, hogy az ő §§-ait az „*Osztályok*”-ról megírta; sőt még az ellen sincs nagyon sok kifogásunk, hogy úgy írta meg, a hogy épen megírta; de a „*Karok- és Rendek*”-ről, valamint egyáltalán a „*Rendek*”-ről egy tudományos (és nem csupán csak bölcséleti) munkában, a mely ezt a címet viseli: „*Politika*”, csakis az egyes államok pozitív államjogának értelmében lett volna tanácsos írnia és egyetemlegiesítéseit csakis pozitív államjogi mozzanatokból lett volna szabad levonnia.

Sokkal jobb, sőt tekintve a magyar szakirodalom idevonatkozó termékeinek túlnyomó részben csakis gyarlónak mondható fejtegetéseit, becsesnek mondható azon része a *Concha* „*Politika*”-jának, a mely a *Nemzet Souverainitásával* (216—253. l.) tüzetesen foglalkozik. Nem írónk alá, kivétel nélkül, azt sem mind, a mit szerző itt elmond; de hát áttanulmányozván e szakaszát, lehetetlen be nem vallanunk, hogy e szakasz csakugyan *államtudományi* természetű és mint ilyen, alapos államjogi tanulmányokon alapszik, e mellett tiszteletreméltó körütekintéssel és nem kevésbé tiszteletreméltó jogi éllel van megírva.

Nem mondhatunk ekkora dicséretet az „*Államhatalmak*”-ról (75. §) szóló fejtegetéseire. Nagyon belemélyedt szerző e tárgyba is, de midőn valami mélységesen önálló elméletet igyekszik kikészíteni szerzőnk, izzasztó fáradtsággal fog ugyan e földadatának megoldásához, de a megoldás mégsem sikerül neki annyira, mint a hogy mi ezt a sikert neki őszintén kívántuk volna. Így, hogy csak egyet említsünk, nagyon furcsa eredményre jut

szerző, midőn (281. l.) az „*alkotmányozó hatalom*“-ról értekezik. „Az alkotmányozó hatalom tehát anyagi, tárgyi szempontból való *felosztása* (sic) a *souverain akaratnak* (sic). Az alkotmány a tárgya itt a *souverain akaratnak*, a mint más esetben p. o. a pénzügy, a közoktatás, ennélfogva helytelenül említették együtt a törvényhozó, a végrehajtó hatalom, szóval a *formai* (sic) államhatalmak mellett, ép oly helytelenül, mintha ezekkel egy sorba állítanók a pénzügyi, a közoktatási hatalmat.“ (281. l.) „Az alkotmányozó államhatalom *anyagi* (sic) *államhatalom*, úgynevezett anyagi *felsőjog* és semmi esetre sem lesz belőle a *souverainitás* gyakorlóinak különbsége miatt a fennebb megállapított *formai* (sic) államhatalmak mellett egy külön negyedik *formai* (sic) államhatalom“. (282. l.) Nem hiszszük, hogy ebben a fejtegetésben elejétől fogva mindvégig kifogástalan logikai összefüggést bírhatna fölfedezhetni akár *Brassai Sámuel*, akár *Szilágyi Dezso*: de hát ha szerző az *államhatalmakról* oly meghatározást ad, a minőt nála *ritkított betűkből* olvasunk a 273. lapon: akkor azután ne csodálkozzunk, hogy utóvégre oly abstrus erőfeszítéssel végi. mint szerző az alkotmányozó hatalomnál. (Szerzőnk ugyanis következő definitiót ad (273. l.) még pedig ritkított betűkkel az *államhatalmakról*: „Államhatalmak alatt a *souverain akaratnak* (sic) azokat az *irányait* (sic), *functióit*, *illetőleg* (sic) azokat a szerveit értjük, a melyek a *souverain akarat* létrejöttéhez és megvalósulásához önállóan, azaz a *souverain akarat-képződés* (!) egyik *mozzanatának* (!) megteremtése által *hozzájárulnak*“. Tehát csak „*hozzájárulnak*“ (sic).)

Hogy mennyire nem alkalmas szerző mondatkötése arra, hogy magát tisztán, világosan megértethesse, ennek megvilágítására közöljük a következő alineát a 273. lapról:

„Nem szükség bizonyítani, hogy a *souverain akarat* belső elhatározása leglényegesebb a *souverain akaratra*, valamint hogy annak létrejöttéhez önállóan hozzájárul, ennélfogva annak a szervnek önállóságát sem, melyet e mozzanat létrehozása illet, vagyis a törvényhozó szervét.“ (273. l.)

Néhai b. e. *Horváth Cyrill* és *Kerkápoly Károly* is sokat beszéltek egykor a „*levés*“, „*lét*“, „*létel*“ és „*létezés*“ közti különbségről, meg azután a „*külső-belsőről*“ és a „*belső-külsőről*“, de hát ők legalább értelmesen tagolt mondatokban hirdették a magyaroknak az ő tanaikat!

Azt mondja szerzőnk, hogy „*Nem szükség bizonyítani, hogy a souverain akarat belső elhatározása leglényegesebb a souverain akaratra, valamint hogy annak létrejöttéhez önállóan hozzájárul*“ (273. l.) Meghiszszük azt, hogy ezt bizonyítani nem szükséges. De hát az ég szerelméért, mi szükség *ilyen* fejtegetésekkel áraztani el, egy nem bölcséleti, de *tudományos* kézikönyvet? A néhai híres sárospataki tanár, *Kövi*, de még talán a nem épen valami ős zamatúlag magyarságos jogtudósunk, *Wenczel Gusztáv* sem írt volna le soha ilyen constructiót. A jó öreg *Karvassy* meg épen nem!

Semmiképen sem helyeselhetni, hogy *Concha* csak a 85. §-ban, a 347. lapon kezdi meg az „*Államformák*“ tárgyalását, és mégis már a 289. lapon, midőn még csak az „*államhatalmak*“⁴-ről beszél, ugyancsak emphasissal hirdeti, hogy „a *parlamentaris* alkotmány létezése és működhetése az erkölcsi erő meglételétől függ“; valamint ugyancsak eszmélkedik már itt (289. és 288. l.) a fölött is, hogy az *északamerikai köztársaság presidentiális alkotmánya*, és „a csak a (sic) felelős, de nem parlamentáris kormányú mérsékelt *monarchiák* mért tartják „a hatalmak szoros jogi elkülönülését fenn“. Ez az előrenyalábolás bizonyára nem vall egy szerencsésen, már előre tervszerűleg jól átgondolt anyagbeosztási methodikára; és hasonló előrenyalábolást más helyütt is bőven találhatunk *Concha* „*Politiká*“-jában. Valóban e vonás nem szaporíthatja e munka fényoldalait.

Másfelől el kell ismernünk, hogy azok a tudománytörténelmi megjegyzések, a melyekkel *Concha* az államhatalmi elméletéről szóló szövegét, egész a 303. lapig folytonos *petitben* követi, jelentékeny becsűek. Ezen nagyterjedelmű jegyzetből láthatni, hogy mennyire más „*Politiká*“-t írhatott volna *Concha*, ha mellözve minden bölcselkedési s egyáltalán minden dialektikai viszketeget, tisztán *tudományos* téren, tisztán a *tudomány* követelményeinek megfelelőleg igyekezett volna fölépíteni a maga művét! Ebből a nagyterjedelmű jegyzetéből *Conchának*, mely átöleli az európai szakirodalom összes nevezetesebb termékeit, és a mely mindvégig beható kritikai mérlegelésnek a tanubizonyosága, valóban nagyon sokat tanulhatni.

Ugyanezen elismeréssel tartozunk azon nagyterjedelmű jegyzete iránt is, melyben *Concha* a *souverainitásról* szóló tanok történetét méltatja széles olvasottsággal és beható, éles elmére valló

kritikával. (320—340. l.). Az „*Államformák*“-ról írt szövegében szintén sok helyeset, sok beceset találunk (347—380. l.); de a pálmát itt is a szerző nagyterjedelmű jegyzete ragadja el az ő saját szövege elől. Tagadhatlan tudományos értékű kritikával bonczolgatja *Concha* e nagyterjedelmű jegyzetében, mely a 380. laptól egész a 387. lapig terjed, az államformákról úgy a multban, mint a jelenben, *Aristotelestől Roscherig* fölállított összes nevezetesebb elméleteket, és nem vitatható el szerzőtől, hogy nem egy helyütt ugyancsak a fején találja a szegetet. Így pl. nagyon helyes, nagyon találó az, a mit *Roscher* legújabb munkájáról, illetve az ebben megnyilatkozó állammorphologiai tanról mond: „*Roscher* nagy műve az államformákról (*Politik, geschichtliche Naturlehre der Monarchie, Aristokratie und Demokratie*. 1892.), mely egyenesen azt akarja bizonyítani, hogy az *aristotelesi* felosztás még mindig nem avult el, az uralmi és kormányformák teljes összevegyítése által igen alkalmas az *avatatlan* előtt az *újabb* tisztázások vívmányait elhomályosítani s részletessége ellenére *nem* vesz tudomást az államformák tanát illető szociologikus kutatásokról“. (392. l.)

A szövegben azonban *Concha* épen nem mondja el mindazt, a mit egy oly tudós, ki ily jegyzetet képes írni a szöveghez, az államformákról, a tudomány legújabb színvonaláról bizonyosan elmondhatna. Mert hát a monarchiával, választott királysággal, aristokratikus köztársasággal, demokratikus köztársasággal és a képviseleti demokrátiával — már mint államformákkal — még épen nincs kimerítve az állammorphologiai kategoriák azon nagy csoportja, melyet a XIX. század utolsó évtizedének közepe táján kell hogy tüzetesebben vegyen tudomásul mindaz, a ki behatólag és rendszeresen óhajt foglalkozni az államtudománnyal.

Persze, ha valaki ily vastag könyvet ír „*Politika*“ cím alatt és ennek a vastag könyvnek a $\frac{9}{10}$ -részét bölcselő dialektizálásnak szenteli: nem igen maradhat számára elegendő tér, hogy kellő körültekintéssel tárgyalja az *államformák* elméletét!

Ne vegye rossz néven tőlünk a tudós szerző, hogy ezt a folytonos dialektizálgatást minduntalan a szemére vetjük; de nem tehetünk másként, mert úgy a hazai tudományos irodalom érdekében, mint magának szerzőnek érdekében őszintén sajnáljuk, hogy ő e munka megírásánál ily útra tévelyedett. Meggondolhatta volna a tudós szerző, hogy *két* ily *külön* dolgot, a

positiv államtudomány rendszerének fölépítését és a bölcselő dialektikát egyugyanazon munkában egymásba olvasztani nemcsak hálátlan, de veszélyes kísérlet is. Hisz non omnia possumus omnes. Mutatja ezt azon körülmény is, hogy valamint egyfelől az *államtudományi* földolgozás nem sikerült szerzőnek igen sok tekintetben, úgy mint bizonyára óhajtotta volna minden magyar tudományos ember: szintűgy nem sikerülhetett neki a bölcsészeti mozzanatok földolgozása sem a kívánt mértékben. Sőt a bölcsészeti szakirodalom egyes termékeinek, illetve ezek államtudományilag értékesíthető elméleteinek per tangentem kritikája sem több helyütt.

Nagy baj azután a szerzőnek egészen sajátyszerű nyelvezete, irálya is. Minden inkább ez, csak nem átlátszólag világos, és minden inkább, csak nem magyaros. Nem is kívánatos, hogy *Imre Sándor* vagy *Baksay Sándor* valahogy *Concha* e munkájában kezdjenek lapozgatni, mert akkor vajmi könnyen például hozhatnák föl e tőzsgyökeres jeles magyar nyelvtudósunk, illetve ez utóbb említett nem kevésbbé tőzsgyökeres jeles magyar írónk, a *Concha* mondatfüzését, sőt már szókötését is arra nézve, hogy hogyan *nem kell* magyarul írnia. A styl dolgában egyébként a *Concha* munkája elegánsabb, mint bármelyik a „*Politika*“ eddigi kézikönyvei közül. Csak a magyarsága volna jobb! No meg azután a szelleme, a tudományos szelleme ne lenne annyira *németes*, a jeles magyar szerző szándéka ellenére is oly megdöbbentőleg *németes*!

Valóban *Concha* évtizedeken át buzgalomtelt hévvel folytatott gondolkodása és fáradságos szakirodalmi tanulmányai után egyenesen oda jutott el, a hova épenséggel eljutni nem akart: a *magyar geniusnak* akart áldozni és ezen határozottan föltett szándéka ellenére — létrehozott egy ha nem is minden ízében, de lényegénél fogva mégis határozottan *németes* szellemtől áthattott könyvet.

Nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy a németektől kölcsönözte gondolatait; ezt állítani *Concha* e művéről legtávolabbról sem lenne igazságos. De igenis el nem vitatható, hogy *Concha* német fölfogásból indult ki a legtöbb esetben, a nélkül, hogy ezt észrevenné; még az *angoloktól*, *franciáktól* és *olaszoktól* is azt látszik legörömostebb elfogadni, a mit e nagy culturnemzetek gondolkodói a *német* bölcsészekről és *német* juristáktól recipiáltak.

Ez kár.

Concha hasonlíthatlanul fényesebb szolgálatot tenne úgy a hazai tudománynak, mint szerzői nevének, ha egy netáni második kiadás alkalmából letöröltetné a munkája címét, a „*Politikát*“, és más, a könyv tartalmának megfelelőbb címet adna neki, azután egy egészen más könyvet írna a „*Politika*“ címe alatt, mert a mostani könyve lehet talán „*társadalmi bölcsészet*“, sőt lehet jó részben „*állambölcsészet*“ is; de határozottan nem — „*Politika*“ és épenséggel nem — *magyar* „*Politika*“.

—y—

* * *

„*Schopenhauer és a keresztény vallás.*“ E cím alatt az „*Athenaeum*“ mult évi folyamának 4-ik számában egy figyelemre méltó tanulmány jelent meg *Pászthory János* tollából. A tanulmány eleje és veleje az, hogy „*Schopenhauer vallásphilosophiája s a keresztény vallásnak alapdogmái azonosak*“, a miért is meg akarja védelmezni azon méltatlan megtámadás és gyanúsítás ellen, a melylyel a felekezeti elfogultság illeti Schopenhauert, a pessimismus ezen katexochen viadorát, s érdekes fejtegetéseinek eredményét abba a nehéz tételbe foglalja össze: csakis a rosszakarat vagy abszolút tájékozatlanság lehet forrása azon nemtelen támadásoknak, melyeket az előítélet és elfogultság e kiváló nagy szellem ellen folytat.

Leszünk bátrak szemébe nézni e súlyos ítéleteknek, a nélkül, hogy a „felekezeti elfogultság“, vagy különösen „az abszolút tájékozatlanság“ vádjá érhetne bennünket.

Mindenekelőtt épen nem találó szerző felfogása Schopenhauer összrendszeréről, a midőn szerinte „nem létezik a philosophiai rendszer, mely olyan kevés elemből volna összetéve, mint Schopenhaueré; miért is az egész műretek egy tekintetre átnézhető s egybefoglalható“. Ellenkezőleg: Schopenhauer „immanens dogmatismusa“, a bölcelettörténetírók egyező nézete szerint, szellemes *combinatio*, *mozaikszerű* s nem zárt és teljesen összevágó rendszer. Szellemes, de ellentmondásokkal teljes *ekklektikus bölcselő* ő, kinek általa is úgynevezett dogmatismusa idealismus-, realismus-, materialismus- és romantikából van összetéve, tehát világbölcseiségnek mondható a szónak teljes értelmében véve. A régebbi és újabb philosophiai gondolatlemek feldolgozása, a természeti